

Buhara Gençlerinin Türkiye'deki Topluları

Dilnoza Jamolova*

Türkiye ve Özbekistan'ın uzun bir geçmişten ortak bağları var. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, diplomatik ve ticari ilişkileri kurulan bu devletlerin XX yüzyılın başlarındaki ilişkileri özgünlüğü ile karakterizedir. Dil ve dinsel birlik bu iki ülkenin daha da yakın eden gücü idi.

Bilindiği gibi, XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başlarında, Türkiye'de sosyal düşünce geliştirdi ve Doğu halkları, bu memlekette gelişen Genç Türkler teşkilatı ve hükümeti yardımına umutlandılar¹. Özellikle Buhara Emirliği'nde, önde gelen tüccarlar ve ülema kendi çocuklarını, yetenekli çocukları Türkiye'de eğitmek önlemlerini aldılar. Bu durum Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti oluşmasından sonra da devam etti.

Buhara emiri olan Abdulahadhan, ülkenin kalkınması ve geleceği için yabancı ülkelerle kültürel ilişkiler kurdu ve 1905'te Türkiye'ye kalıcı temsilci olarak Abdülhamid Abdurahman efendiyi gönderdi. Bu kişi İstanbul'da, alışveriş merkezlerinde ve değirmenlerde olup, o bu mülkleri gençler eğitimi için İstanbul'a vakıf olarak bağışladı².

Türkiye'de Genç Türkler hakimiyeti (1908) kurulmasından önce, Buhara'nın önemli rahiplerinden biri Nurali Hasanov, 1902'de Hac ibadetinden dönerken Türkiye Sultanı'yla buluştu ve oğlu Giyos Hasanov'u yüksek eğitim alması için İstanbul'da bıraktı. Giyos Hasanov 1911'de Buhara'ya döndü ve Buhara'daki ceditçilik hareketinin aktif bir üyesi oldu. Buhara gençleri okumaları için, babası ona maddi destek sağlamak niyetiyle İstanbul'da açılan iki satış dükkanını vakıf olarak bağışladı³.

* Doktora Öğrencisi, Özbekistan Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Taşkent/ÖZBEKİSTAN, dilnoza.jamolova@mail.ru

1 Racabov K. "Yûş turklar". Özbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom 3. - Toşkent: ÖzME neşriyoti, 2002. s. 498.

2 Özbekiston Respublikası Davlat Arxivi (ÖzRMDA), I-3 fond, 1-röyxat, 1168-yığmacıld, 165-varak.

3 ÖzRMDA, I-3 fond, 1-röyxat, 1168-yığmacıld, 165-varak.

Yirminci yüzyılın başlarında, Buhara, Türkistan ve Horezm’de ceditçilik hareketi kuruldu ve onun asıl amacı okul ve eğitim çalışmaları reformu idi. Ceditler yardımıyla yeni okulların açılmasından sonra okullarda maddi teminat sorunları ortaya çıkmaya başlayacak. Bu sorunu çözmek için özel şirketler, hayır kurumları, yaynevleri kurulacak. Hayırsever toplumlar, Vatan ve milletin ihtiyaçları için bağışlarla kurulmuş olup, onlar öğretmenler veya eğitim toplumu, ticari toplum, tarım ve diğer toplumlardan oluşur. Bu tür toplumlar sadece bağışlara ihtiyacı var ülkelerde değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de, halkın, Vatanın ve bilimin çıkarları için büyük işler yapacaklar. Ceditçilik hareketinin liderleri de, bu tür toplumları, şirketleri açmak, para toplamalarını organize etmek ve onların faaliyetini ülkenin refahına yönlendirmek, ülkenin geleceğine yöneltmek konusuna büyük önem verdiler.

Munavvarkarı Abduraşithanov, “Bir Toplum Nasıl Açılır?” makalesinde hayırsever toplumları kuruluşunun ilkeleri ve amaçları hakkında bilgi verir: *“Okulu açmakla işin bitmeyeceği, belki onun farkı ve devamı için maddi ve manevi yardım, gayret ve himmetin lazım olduğu anlaşılmıştır. Bunun için en iyi çare toplumu kurmuşlar. Yani resmi bir yasal içerisinde halktan iona toplanarak açılmış ve açılacak okul ve üniversitelerin ihtiyaçlarını kolaylıkla islah etmek ve yapmak üsülünü icad etmişler. Gide gide bu toplum o kadar tarakki etmiş ve faydalı olmuş ki, kültürlü milletin bütün dini tarakkiyeti ve ihtiyaciyatı milletler için en güvenli temel ve muttekai etihaz olmuş ve onlarda kültür merdiveninin ilk adımı okul, ikincisi ise toplummuş”*⁴, diye yazıyor.

Toplumları oluşturmak, onların faaliyetini bu dönem taleplerine uyuşturmak işlerinde Mahmuthoca Behbudi, Munavvarkarı Abduraşithanov, Abdullah Avlani, Sadridin Ayni, Abdurauf Fitrat gibi ceditçilik hareketinin temsilcileri layık bir katkıda bulundular. Onların inisiyatifleri ve hareketleriyle Taşkent’de “Turan”, Buhara’da “Tarbiyai Atfol”, Kokand’da “Gayret” gibi hayır cemiyetleri, yaklaşık 10 şirket, yaynevleri ve kütüphaneler oluşturuldu. Bunların temel amacı, yeni üsül okullarının faaliyetlerini düzenleyerek, basın ve yayın çalışmalarını daha da canlandırmaktı.

Türkistan, Buhara ve Horezm koşullarında toplumlar açmak son derece zor geçti. Çünkü bu tür cemiyetleri ve şirketleri oluşturmak için devlet onayı almak şarttı. Yetkili makamlar bu tür faaliyetlere çeşitli yapay engeller koymuştu. Üsülü cedit okulları bu engeller, zulüm ve baskıdan korkmuyor, faaliyet alanlarını genişletiyorlardı: Taşkent, Semerkant ve Fergana Vadisi’nin kentlerinde çalışan

4 M.Kori. “Camiyat kaday açılır?” Sadoyı Turkiston, (1914 yıl 14 iyun).

düşünenlerle iletişime geçtiler, Türkiye'ye, Kırım'a öğrenciler göndermeye ve eğitilmiş gençlerle saflarını güçlendirmeye başladılar.

1909'da Sadriiddin Ayni, Abduvahit Munzim, Ahmetcan Hamdi, Hamithoca Mehri, Hacı Rofe, Mukammal Burhanov, Buhara'da "Tarbiyai atfol" ("Çocuklar terbiyesi") adlı gizli bir toplum yarattılar⁵. Toplum üyeleri tamamen gizli çalışıp, Termez, Karkı, Yeni Buhara ve Gijduvan'da 28 kamu bürosu açacaklar⁶. Bu toplumun çabaları sayesinde, üsülü cedid okulları tek tek tekrar açılmaya başladı. Toplum nizamında siyasi meseleler yansımadağı halde, onda Buhara Emirliği'nin siyasal sistemini yeniden yapılandırmak, genç kuşakları devlet yönetimine sokmak ve böylece devlet politik sisteminde ilerlemeci değişiklikler yapmak gözde tutulmuştur. Topluluğun öncelikli konusu, Buhara eğitim kurumlarının radikal reformu idi. Buhara'nın eski okulları reformunun çoktan başlamış olmasına rağmen, üniversite olarak kabul edilen medreseler reformu başlamamıştı, onlar yüksek vasıflı uzmanların eğitiminden uzaktı. Bu nedenle, "Tarbiyai Atfol" toplumu yetenekli gençleri İstanbul, Orenburg, Ufa, Kazan, Bahçesaray gibi şehirlere eğitim görmeleri için göndermeyi ilk amacı olarak belirledi. Bunun için paraya ihtiyaç vardı. Ayrıca, halkın istikbali, aydınlanması adına elinden geleni yapan mülk sahipleri de iktisadi yardım eden tahsilliler, devlet yetkilileri de bulundu.

Faaliyet süresi boyunca "Tarbiyai Atfol" derneğı aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirdi:

Birincisi, bilimi takip eden gençleri hem ekonomik hem de ruhsal olarak destekleyip, Türkiye'ye ve Rusya'nın Kazan, Ufa, Bahçesaray şehirlerine öğrencileri göndermeye özellikle dikkat etti. İstanbul'da okuyan Buharalı öğrencilerin sayısı 1911'de 15, 1912'de 30'dan fazla idi⁷.

İkincisi, toplum, Buhara emirliğinde, Türkiye ve İran'da bir de Rusya'nın müslüman şehirlerinde basılan baskı örnekleri ile Buhara'lıları tanıtmaya büyük ilgi göstermiştir. Buhara'daki Rus siyasi ajansının herhangi bir zulmü ve engellerine rağmen, toplumun sayesinde bu yayınlar emirlikde de geniş dağıtılmaya başladı.

Üçüncüsü, tüm cedid entelektüelleri gibi, "Tarbiyai Atfol" toplumu üyeleri de gereksiz harcamalara, düğün harcamalarına ve israfa karşı idi. Böyle paraları

5 Racabov K. "Tarbiyai atfol". Özbekiston milliy ensiklopediyası. 8-cild. - Toşkent: ÖzME neşriyoti, 2004. B. 271.

6 Ayniy S. *Buxoro inqilobı tarihi uğun materiallar*. Moskva: SSSR xalklarının markaziy nashriyoti, 1926. s. 84.

7 Tohir Kahhor. *Hur Turkiston uğun*. Toşkent: "Chölpon", 1994. s. 29.

çocukların eğitimine, onların yurtdışında okumaları için harcamaya teşvik ettiler. Bu toplum Mart 1914'te "Ma'rifat" şirketini kurdular ve 22. Aralık 1915'te emir Alimhan bu toplumun tüzüğünü onayladı⁸. Bu şirket kitap satışları ile uğraşar, üsülü cedit okullarına ders kitapları ve öğrenim yardımcılarını sağlamaya toplumun öncelikli görevi olarak bakardı.

"Tarbiyai Atfol" toplumu kendi faaliyetinin ilk yılında bir grup gençleri eğitim için İstanbul'a gönderdi. Türkiye'de eğitimin amacı, ülkede "üsülü cedit" okulları faaliyetini daha da geliştirmek, "üsülü tadrıs"ın de hem pratik, hem teorik temellerini geliştirmek, ders kitapları, öğretmenler için yöntemsel el kitapları oluşturmaktı. Türklerin "üsülü savtiya" yönteminde ilk oluşturulan Ahmet Midhat'ın "Hocai evvel" (1868) alfabesi ve İsmailbek Gaspırskiy'in "Hocai sibyon" alfabe-kitabından Buhara cedit okullarında ilk önce ders kitabı olarak faydalı oldu ise, sonra onlar esas alınarak yerel öğretmenlerin kendileri ders kitabı oluşturdular⁹.

Buhara Emirliği'ndeki ceditçilik hareketinde aktif rol alan Osmanhoca Polathocayev ve Hamithoca Mehri, 1908'de okumak üzere İran bölgesi içinden Türkiye başkenti İstanbul'a gittiler. Burada onlar, Buhara'dan gelen resmi bir heyet gibi nezaketle karşılanıyorlar. O zamanlar, Türkiye'de Askeri Güçlerin Komutanı olan Enver Paşa, onları yüksek bir düzeyde karşıladı. Olay, Rusya'nın Türkiye'deki büyükelçisini endişelendirip, o bu konuyu Rus imparatoru Nikolai II'ye iletiyor. O Buhara emiri Abdulhathan'dan Osmanhoca ve Hamithoca hakkında bilgi istiyor. Abdulhathan Rus hükümdarına "Onlar Türkiye'ye okumak için varan genç çocuklardır" diye cevap verdi.

Osmanhoca ve Hamithoca, İstanbul'da okul ve eğitim, mili kültür alanındaki şehisler ile iletişim kurarlar; özel dersler alırlar, dünyavi bilimlere ait bilgi edinirler.

İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci olan Abdurauf Fitrat, Türkiye'deki diğer vatandaş öğrencilere ekonomik ve manevi destek sağlamak, Buhara ve Türkistan'dan öğrencilerin gelmesini arttırmak ve hızlandırmak için bir toplum oluşturacak ve onun mükemmel bir Nizamnamesini geliştirecektir. Bu belge, 1909 yılında İstanbul'un Vezirhan Caddesi'ndeki "Matn" tipografisinde yayınlanmış ve dört bölümden oluşmaktadır. 1. bölüm "Buhara Tamimi Eğitim Yardımsever Derneği'nin Temel İlkeleri", 2. bölüm "Acil Durum Toplantıları, Genel Toplantılar,

8 Özbekiston MDA, I-461, 1-röyhat, 1919-yıgımacıld, 12-varak.

9 Dolimov U. *Türkistonda cedit maktablari*. Toşkent: Universitet, 2006. s. 68-69.

Düzenli Toplantılar”, 3. bölüm “Öğrencilerin Topluma Kabulü” ve 4. bölüm “Buhara Tamimi Eğitim Topluluğu Yardımının Hareketleri”, diye anılıyor¹⁰.

“Buhara Tamimi Eğitim Toplumu”nun terkihi sürekli ve muhabir üyelerden oluşuyordu. Toplumun ana organı Konsey olup, onun 14 üyeden ibaret terkihi daimi üyelerden oluşmuştu. Topluluğun başkanı 14 kişi arasında seçilmiş. Toplumun üyeleri her ay 10 piastr¹¹ ödemeleri şarttı¹². Türkiye’de okumak isteyen Buhara ve Türkistan’daki fakir ailelerin çocuklarına maddi yardım sağlamak amacıyla açılan bu toplum - 10-15 yaş arası sağlıklı çocukların kabulünü şart olarak belirlemişti¹³. Toplumun aktif üyelerinden biri olan Hamidhoca Mehriy, 1910’da sadece Buhara ve Türkistan’ı değil, aynı zamanda Hiva Hanlığı’nı ziyaret ederek gençleri Türkiye’ye okumak için gitmeye davet etti¹⁴.

“Nizamname”nin “Buhara Tamimi Eğitim Toplumu Yardımı” hareketleri bölümü toplumun amaçlarını temsil eden 14 maddeden oluşmaktadır:

1. madde: “Buhara Tamimi Eğitim Toplumu”, Türkistan’da ve özellikle Buhara’da neşri ülüm (ilim yaymak) ve tasisi makotb (okullar kurmak) amaçlarıyla kurulmuş bir hayır kurumu örgütüdür ve hiçbir siyasi amacı olmadığı gibi toplumun siyasetle hiçbir ilişkisi yoktur.
2. madde: Toplumun tek amacı, her yıl gerektiği kadar Buhara ve Türkistan’dan öğrencileri getirip, onları İstanbul okullarında okutmaktır.
3. madde: Öğrenciler toplumun koruması altındadır, ahlakları ve diğer yönleri kontrol edilir.
4. madde: Okulunu tamamlayan öğrencinin geleceği ve kariyerine (gelecekteki işyerine) toplum karar veriyor ve çoğu öğrenci alanacak karara karşı bir şey yapmıyor. Aksi halde, eğitim masraflarını geri ödemek zorunda kalacak.
5. madde: Buhara’da açılacak okulların inşasına ve getirilecek olan öğrencilerin yıllık burslarına yardımcı olmak için, Buhara’nın özverili zengilerine müracaat sonunda verilecek ionalar kabul edilecektir.

10 ÖzRMDA, I-461 fond, 1-röyxat, 949-yığmacıld, 17-20-varaklar.

11 Piastr - Yunanca söz olup, “İtalyan gümüş tengesi” anlamını veriyor. Türkiye, Mısır, Hind için devletlerinde kullanılan kadimi para birliği.

12 ÖzRMDA, I-461 fond, 1-röyxat, 949-yığmacıld, 17-varak.

13 ÖzRMDA, I-461 fond, 1-röyxat, 949-yığmacıld, 19-varak.

14 ÖzRMDA, I-2 fond, 1-röyxat, 285-yığmacıld, 11-varak.

6. madde: Kurulacak olan okulların idare heyeti ve eğitiminde, sadece toplumun atadığı kişiler, toplumun şartlarını kabul etmek şartıyla faaliyet yürütülecekler.
7. madde: Diğer toplumlara okul için yıllık 50 ruble ücret ödemek zorunda olan bir agnosti, toplumun kontrolü ve korunması altında okuyabilir.
8. madde: Muhabir üyeye, üç ayda bir kamu tarafından alınan kararları var belgeler paketi gönderilir.
9. madde: İletilen belgenin bazı yönlerine muhabirler tarafından ifade edilen yorumlar görüşmenin sonunda değerlendirilmektedir.
10. madde: Şu anda toplumun ortakları yok. Ancak, birkaç güvenilir temsilcileri var.
11. madde: Yetkililerin toplum doktrini ile bağdaşmaz hale geldiği biliniyorsa, o zaman meclis üyelerinin kararıyla genel bir tebliğ düzenlenir ve bu kişiye verilen vekaletname yürürlükten kaldırılır.
12. madde: Toplumun bir kütüphanesi olacak ve arabacı hemiyet bağışladığı kitap ve broşürlerle doldurulacak.
13. madde: Cemiyetin belgesi resmi bir mühür tarafından onaylanacaktır.
14. madde: Toplum amaçlarına ulaşmak için gerekiyorsa, yayın çalışmalarına da başvuracaktır¹⁵.

Buhara Tamimi Eğitim Toplumu” herhangi bir politik amaç gözlemedi, onun asıl görevi Buhara’da bilimi yaymak ve okullar açmak, maddi imkan dairesinde her sene öğrencileri Buhara ve Türkistan’dan İstanbul’da okumak için göndermekti. İstanbul’a giden öğrenciler önüne bir dizi talep koyulup, yasal olarak esaslıdır. Özellikle, öğrenciler toplumun korumunda olup, ahlakları ve diğer yönleri kontrol edilmiş. Avrupa kültürünü körü körüne benimsemek, gelecekte kendi ülkelerine iyi uzman olarak dönmek ve onun istikbali için bir vatansever olarak hizmet etmek, üniversiteden mezun olan öğrencilerin gelecekteki işyerinin toplum tarafından belirlenmesi, öğrenci toplum verdiği karara karşı davranmaması, aksi halde, onun için giden masrafların geri alınmaması uyarılmıştır.

Bu topluluk hakkında Zaki Validi Toğan şöyle yazar: “*Bu toplum (Tarbiyai Atfol), İstanbul’da bir şube açarak, oraya 1911’de 15, 1912’de 30 öğrenci gönderdi. Bu şube “Buhara Tamimi Eğitim Toplumu” (“Buhara Genel Eğitim Toplumu”) adıyla resmi bir toplum şeklini*

15 ÖzRMDA, I-461 fond, 1-röyxat, 949-yığmacıld, 19-20-varaklar.

aldı. 1909 yılında İran yoluyla İstanbul'a gelen Fitrat ve Mukimiddin, ve Rusya yoluyla gelen Osmanhoca, Gulcalı Abdulaziz, Sadık Aşur oğlu bu toplumun kurucularıydı"¹⁶.

İstanbul'da okumak için Buhara'dan İstanbul'a gönderilen gençler, Türkiye'deki Rusya Büyükelçiliği elemanları tarafından düzenli olarak izlendi ve onlar hakkında zaman zaman St. Petersburg'a bilgi verildi. Özellikle, 1911'de, elçiliğin Petersburg'a yolladığı gizli bildiri: "Mukammaliddin Mahsum Burhanov ve Muzhor Burhanov'ların hamiliğinde Buhara Emirliği'nden 30 öğrenci İstanbul'da eğitiliyor", diye haber veriliyor.¹⁷

1913 ilkbaharında, İstanbul'da okuyan bir grup gençler - Osmanhoca Polathoca oğlu, Atohoca, Fitrat, Homidhoca vatanlarına döndüler ve Buhara'da "üsülü cedit" okulunu açmaya başladılar. Bu okullara kitap ve ders kitapları sağlamak için "Aydınlatna Kütüphanesi" ve "Barakat Şirketi"ni açıyorlar. Türkiye, Tataristan, Kırım ve Azerbaycan'da çıkan her yeni kitaplar, ders kitapları ve yayımlar kütüphaneye geliyordu. Rus İmparatorluğu'nun Yeni Buhara (Kagan)daki ajanı Belman'ın (24. Şubat 1912'de yazılan) gizli mektubunda yazıldığına göre, "Osman Hoca İstanbul'dan birçok siyasi kitap getirmiş. O, gizli bir siyasi organizasyonun yaşamına aktif olarak katılarak Türk ve İslami fikirlerin tanıtımına dahil oldu"¹⁸.

İki ülkede bilim ve eğitimin gelişimini kıyaslayan İstanbul'daki Buhara ve Türkistanlı öğrenciler "Oyina" dergisine "Türkistanlılara hitab" adlı Türk halkına müracaatlarını gönderiyorlar. Bu müracaatnamede: "*Ey Müslümanlar, kardeşler! Çalışmamızın zamanı değil mi? Bu kadar cehalete battığımız yetmez mi?. Artık mazimiz ile geleceğimizi düşünmeliyiz. Biz, Türkistanlılar kadar geride kalan hiçbir millet kalmadı. Vahşiler de bizden ileridir. Biz başka milletlerden ibret alalım da kendi özgürlüğümüzü bilerek ictihad edelim. Milletimiz ihtiyacını ve millet işlerini doğru yola salmak için hareket edelim. Vatan işlerine her türlü yardımda bulunalım. Cehalet ve sefaletten milletimizi kurtarmaya çalışalım. Okul-medrese açmaya, toplum ve şirketlik ticarethaneleri oluşturmaya hareket edelim. Rusya, Avrupa, Mısır ve İstanbula öğrenci göndermek gerekiyor. Ey, Türkistanlı Müslümanlar, biraderler! Gözünüzü açın, macalla ve ceridelere bakıp dünyayı tanıyın, cehalet içinde kaybolan vatandaş ve milletdaşlarımızı kurtarmak gerekiyor"*¹⁹, diye yazıyordu.

16 Zaki Validi Töğon. *Bugungi turk eli. Turkiston va uning yangi tarhi*. 2-boski. İstanbul, 1981. s. 354.

17 ÖZRMDA, I-3 fond, 1-röyxat, 1166-yığmacıld, 199-varak.

18 *Bu hakda karang*: Racabov K. "XX asr boşlarında Turkiston yoşları". Hukuk va burç, № 1, (2008), s. 42; Racabov K. "Yoş buhorolıklar". Buhoro mavcları, № 2, (20050, s. 26.

19 *Bu hakda karang*: Oyina (1914-1915 y). (Naşrga tayyorlovçılar: Naim Norkulov, Kamoliddin Rabbimov). Toşkent: Akademiya, 2001. b. 70-71.

İstanbul'da okuyan öğrenciler eğitimle birlikte Türkiye'de neşir edilen "Hikmet", "Müslüman'ın Açıklaması", ünlü Türk şairi Mehmet Akif'in "Sirot ul-mustakim" ("Doğru Yol") gibi gazeteleri ve dergilerini de Buhara'ya gönderecekler ve bu yayınlar yakında kendi hayranlarını bulacak²⁰.

Buhara Emirliği yerine 1920 yılının Eylül ayında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Buhara, Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesine özel önem verdi. 1921-1922 yıllarında, BHSC modern yüksek eğitilmiş mezunları elde etmek için bir grup gençleri Türkiye'ye ve başka yurtdışı ülkelere eğitim görmek için gönderdi. Genç öğrencilerin seçimi ve gönderilmesinde F. Hocyaev, Fitrat, Karı Yoldaş Polatov, Abduvahid Burhanov gibiler sorumlu olmuştur. Yurtdışında öğrenim görmek için öğrencilerin seçilmesi zorluklar çıkarıyor, zenginlerin çocuklarını her zaman yurtdışına gönderilmiyordu. Buhara hükümeti, erkek çocukları için açılmış yetimhanelerden yetenekli gençleri seçip, onları Türkiye, Moskova ve Almanya'ya gönderiyorlardı²¹.

Türkiye'de öğrenim görmek için gönderilen öğrenciler, bu memlekette BHSC'nin temsilcileri faaliyetleri nedeniyle herhangi bir sıkıntı yaşamadan yerleşip, eğitim kurumlarında okumaya başlamışlardı²².

2 Ocak 1922'de, Buhara Halk Eğitim Komitesi tarafından yüksek öğrenim için 25 öğrenci Türkiye'ye gönderilip, Halk Eğitim Komitesi Bakan Yardımcısı İsmail Efendi Sadir onlara konaklama, maddi ve manevi destek sağlaması için gönderildi²³. Aralık ayı sonunda Buhara'ya dönen İsmail Efendiden "Buhara ahbori" gazetesi mühbiri röportaj alacak ve onun bilgilerinin tam gazetede basacak:

"Boğaz içinden Osmanlı topraklarına çıkıp Samsun adlı türk kentine ulaştıktan sonra bu şehirde 2-3 gün boyunca yaşadık. Bu şehirde yerel Türk hükümeti bizi çok iyi karşıladı. Bizim adımıza birçok yerlerde ziyafetler kuruldu ve türlü önemli kamu meselelerinde fikirlerimizi paylaştık. Toplantılardan birinde, Ankara hükümetinin Doha memuru Fatihbey ile çok konuşmak zorunda kaldık. Buhara'nın günümüzün bilimsel, ekonomik, politik ve hukuki yönlerini incelikleriyle anlattığımdan sonra atıfta bulunan Fatihbey, Rusya'daki büyük devrimin sonuçlarını tahkip ettiğini anlattı. İtil, Uralboyu, Kırım, Türkistan, Hiva ve Buhara Müslüman fakirlerinin

20 Racabov K. "XX asr boşlarında Turkiston yoşları". s. 43.

21 Buhoro ahbori, № 158, (1923 yıl 18 aprel).

22 "Turkiyada Buhoro talabalari". Buhoro ahbori, № 76, (1922 yıl 27 Mart).

23 "Usmonli turklarining bu kungi holi". Buhoro ahbori, № 122, (1922 yıl 31 dekabr).

bugünkü bağımsız hayatlarına Türklerin çok umutla bakacaklarını dile getirdi. Buhara'nın şimdiki özgür hayatını hatırlatıp, bu konuda kendisi ve bütün Türk halkının çok sevinmiş olduklarını bildirdi.

Samsun'da olduğumuzu gerekli yere bildirdikten sonra öğrencilerimizin bir kısmını Trabzon (Trapez) Sultaniyesine ve ikinci kısmını ise Kostomira bölgesinin üniversitesine vermek tavsiye edildi. Bunu yaparak nihayet Kostomira bölgesine gittik.

Kostomira kentinde de biz misafirlere iyi baktılar.. Böyle dostça ilgi, her yerde bizi olağanüstü büyük bir kültür ile karşılayan uzaktaki türk kardeşlerimizin Buhara hükümetine dostluk gözüyle bakıp, yaşamımıza iyi münasebette olmaları her bir harekette gözüküyordu. Öğrencilerimizin okula kabul edilmelerinde hiçbir engellik olmadı.

Yurtdışına gönderilecek öğrencilerimizi bundan sonra da iyi hazırlayıp göndermesek, bu yolda yaptığımız çabaların ve hareketlerimizin sonuçsuz olabileceğini şimdiden fark etmeliyiz. Öğrencilerimiz, okullarının yaşamları Türkiye'de bir miktar daha hazır olduğu, Buhara'daki işsiz güçsüz yürüyüp öğrenen öğrencilerimizin biraz zor olmasını saymasak, tamamen ruhlu kaldılar.

Ankara hükümetine 4 yıllık kaydı teslim ettiğimizde, bu genç hükümetin eski eğitim bakanı Hamidulla Subhi Efendi'de bıraktık"²⁴.

1922'de Buhara Cumhuriyeti'nin Türkiye (Anadolu)da yer alan öğrencilerin listesi 19 öğrencinin isimlerini, yaşını, milletini, aile durumunu ve adresini içeriyordu. Buhara'dan Türkiye'ye gönderilen gençleri üç gruba ayrılabiliriz: genç, orta ve büyük yaşlılar. Yurtdışına okumaya gönderilenlerin en küçüğü 10 yaşında, büyüğü 24 yaşında idi²⁵.

1922'nin sonunda, Sovyet hükümeti, BHSC hükümetine Türkiye'de ve Almanya'da okuyan gençleri derhal geri çağırmasını emretti. Ülkelerinin kalkınmasına ve gelişmesine layık bir katkıda bulunabilmek için Türkiye ve Almanya'da öğrenim gören ve sonra ülkeye dönen bir grup gençlere, "vatan haini" ve "casus" gibi tamgalar basılıp, onlar baskıya maruz kalıyorlar. Sonuç olarak, onlar vatanlarını terk etmek ve Afganistan topraklarına gitmek, yurtdışındakiler ise memleketi geri dönmek zorunda kalacaklar. Sonuç olarak, 1922 yılının ikinci yarısında, Türkistan ASSC, BHSC ve HHSC'nin Almanya'daki eski öğrencileri Türkiye'ye

24 *Usmonli turklarning bu kungi holi*. "Buhoro ahbori", № 122, (1922 yıl 31 dekabr).

25 Hayitov Ş. *Özbek muhocrılığı tarhi*. Toşkent: "Abu matbuot-konsalt", 2008. s. 54.

taşındılar ve onların inisiyatifleriyle “Türkistanlılar toplumu” kurulmaya başladı²⁶. 29. Temmuz 1927’de Mecididdin Ahmed’in (Delil)²⁷ başkanlığında “Türkistan Türk Gençleri Birliği” adlı dernek kurulup, bu örgütün amacı, Türkistanlılarda bağımsızlık fikrini güçlendirmek, maddi açıdan ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmektir²⁸. “Türkistan Türk Gençleri Birliği” teşkilatının temeli, Türkistan’ın tarihini ve kültürünü incelemek ve özgürlük için savaş meseleleri, Özbek milli bayramlarını birlikte kutlamak, muşaire ve şiihranlık geceleri, maddi durumu zor kişilere ionalar toplamak, Özbek ulusal basını için yazılar hazırlamaktır.

XX yüzyılın 30.yıllarında, Sovyet hükümetinin isteği üzerine Afganistan’daki Özbek aydınları zulme maruz kaldı. Bunu öğrenen Kemal Atatürk, Afganistan’ın Türkiye’deki Büyükelçisi Fayz Mohammedhan’ı huzuruna çağırıp: “Eğer memleketinizde Türkistan Müslümanları için yer yoksa, o zaman onları bize teslim edin”²⁹, diyecek.

“Genç Buharalılar” partisinin üyesi olan, BHSC hükümetinin ilk mali görevlisi ve daha sonra BHSC’nin Merkez Yürütme Komitesinin ilk başkanı Osmanhoca Polathocayev (1878-1968) Türkiye hükümetine siyasi sığınma ricasında bulunmuşlardan biriydi. O Eylül 1923’te İstanbul’a geldi ve onu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk devlet rehberlerine gösterilecek yüksek makamda karşıladı.

Osmanhoca’yı kendi misafiri olarak kabul eden Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni kurulan hükümetinde kendisine bir iş teklif etti. Bu öneriye cevap veren Osmanhoca, bundan sonra Türkistan kültürü meseleleriyle ilgilenmek istediğini söyledi. Mustafa Kemal kendisine Osmanhoca’ya maddi ve manevi destek sağlayacağını söyledi ve ona Türkiye’ye göre emekli maaşı belirledi. Bu maaşı Osmanhoca’nın kendisi hayatının sonuna kadar, vefatından sonra ise onun aldılar³⁰. Osmanhoca, Türkiye’de Özbek ve Türk halklarının kültürünü teşvik eden özel “Yeni Türkistan” gazetesi yayımlamış, Türkiye’deki “Türkistan Kültür Derneği”nin kurucularından biri idi³¹.

26 Hayitov Ş. *Özbek muhacirliği tarihi*. s. 52.

27 M. Ahmad Delil 1902 yılda Toşkentda tuğilgan. 1922-1923 yılda turkistonlik talabalar bilan İstanbulga oqiş uçun kelgan. 1928 yılda İstanbul universiteti tuş kasallıkları fakultetini tugatib, oliy ma’lumoti vraç bölgan.

28 Prof. Dr. A. Andican. *Türkistan Mücadelesi*. - İstanbul, 2003. s. 308.

29 Said Mubaşırhon Kosoniy. “*Xotralar*”. Dunyo jurnah. Nişona sonı, (1993), s. 29.

30 Racabov K., Hayitov Ş. *Osman Hoca*. Taşkent: Abu matbuot-konsalt, 2001. s. 22.

31 Racabov K., Hayitov Ş. *Osman Hoca*. s. 24.

Mustafa Kemal, Türkiye'ye gelen Türkistanlı entelijansiyalarına düşük fiyatla mal, çiftlik hayvanları ve yer sağlamak konusunda karar verecek³². Başkanlığı sırasında pek çok Özbek ziyalileri Türkiye'nin prestijli üniversitelerinde çalıştılar.

10. Ekim 1930'da "Türkistan Türk Gençleri Birliği" kurulmasının üçüncü yıldönümü vesilesiyle "Birlik" evinde bayram şenliğini kutlandı. Dernek Başkanı M.Ahmed, "Yeni Türkistan" dergisi editörü olan Osmanhoca Polathocaev, eski öğrencilerden Ahmed Nayım³³, Türkiye'de okuyan Türkistanlı kızlardan Roziya hanım, Mamura hanımlar toplananlar önünde konuşma yapmışlar. Konuşanlardan Ahmed Nayım: "*Türkistan milli istiklalini kazanana kadar kendi çocuklarını kendi parasıyla eğitemez. Kendi bağımsızlığına yetişmesi çok uzun sürmez! Yaşasın, milletsever gençler!*"³⁴ - gibi cümleleri söyledi.

İkinci Dünya Savaşı sırasında "Türkistan Türk Gençleri Birliği" faaliyeti durur. 1949 yılında Ziyovuddin Babakurbon, Osmanhoca Polathocayev'in yardım ve danışması ile "Türkistan Öğrencileri Birliği" organizasyonunu kurdu. Ancak, bu organizasyon da uzun süre işleyemedi.

1954 yılında, İstanbul'da "Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği" (Türkistan Kültür ve Sosyal Yardım Derneği) kuruldu. Onun ilk başkanı Ahmed

32 İrisov A. "*Vatan mehrı*". Guliston jurnalı, № 4, 1995. s. 45.

33 Ahmet Nayım (1900-1984) "Genç Buhara'lılar" partisinin bir üyesidir. Babası ve annesiden yetim kalan Ahmet Nayım, 1907'de amcasıyla birlikte İstanbul'a gitti. 1907'den 1914'e kadar ilkel bir okulda, bir lisede, "İdadi" adında gençlerin okulunda okudu. O dönemde, Türkiye'de "Genç Türkler" hükümetinin etkisi altında, ilerici reform ve aydınlanma fikirleri yaygındı. Ülkede Avrupa bilimindeki başarıları ve gelişmiş fikirleri biriktiren ansiklopediler ve kitaplar, Fransızcadan Türkçeye geniş ölçüde çevrildi. 1914'te Buhara'ya dönen Ahmet Nayım, genç olmasına rağmen ceditçilik hareketine katılacak. 1917 Nisan olaylarından sonra İstanbul'a kaçacak. 1918-1920 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde eğitim gördüğü zaman, Buhara'daki Emirlik devrildiği ve BHSC'nin oluşumu hakkında bilgi alacak. 1922'de Ahmet Nayım, Türkiye'yi ziyaret eden, Buharalıların temsilcisi Sadriddin adlı kişi aracılığı ile A. Fitrat'ın Buhara'ya davetiyesini aldı ve Buhara'ya geldi. 1922 yazında okumak için Almanya'ya gitti. 1924'te, BHSC'nin lağvedilmesinden sonra, Almanya'dan mezun olan bir grup gençler, sebepsiz "hain", "vatan haini" gibi suçlamalarla öldürülmeye başlıyor. Ahmet Nayım, 1925-1930 yıllarında öğrencilerin Özbekistan'a dönme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını fark edip, bunları Türkiye Cumhuriyeti'ne yerleştirmek için tedbirler aldı. O zamanlar sığınak sahibi olmak Türkiye'de kolay değildi. Almanya'da okuyan 14 öğrenciden altısı Türkiye'ye geri getirilecek ve kurtarılacak. Ahmet Nayım, 1954 yılında İstanbul'da kurulan "Türkistanlılar Kültür ve Toplumsal Yardım Derneği" (Türkistan Kültür ve Sosyal Yardım Derneği)'nin ilk başkanıydı. Bu toplum Türkiye'de milletdeşleri birleştirmek, ulusal kültürü ve dilini korumak, birbirlerini kültürel olarak desteklemek için kurulmuştu. Ahmet Nayım 1960'a kadar bu topluma hükmetti.

34 Eltar. "*İstanbulda Türkiston kumı*". Yoş Turkiston, № 12, (1930), s. 32.

Nayim'di. Türkiye'deki milletdaşları birleştirmek, ulusal kültürü ve dili korumak, birbirlerini kültürel olarak desteklemek için 1960'a kadar faaliyet gösterdi³⁵.

Sonuç olarak, Buhara gençleri 1909'da başlayarak Türkiye'de farklı toplumlar kurdular. Bunlar "Buhara Tamimi Eğitim Toplumu" (1909-1913), "Türkistanlılar Derneği" (1922), "Türkistan Türk Gençleri Birliği" (1927-1945), "Türkistan Öğrenciler Birliği" (1949), "Türkistanlılar Kültür Ve Sosyal Yardım Derneği" (1954) olup, bu toplumlar Mustafa Kemal başkanlığındaki Türkiye hükümeti ve ondan sonraki dönemde de her zaman desteklendi. Onlara özgür basın oluşturmak, bilimsel merkezler açmak ve istedikleri herhangi bir alanda çalışmak fırsatları mümkün kadar yaratıldı. Mustafa Kemal Atatürk'ün insanlığı ve bakımı sayesinde, çok sayıda Özbek entelektüelinin yaşam biçimlerini yeniden inşa ettikleri ve Türkiye biliminin gelişmesine değerli bir katkı sağladıkları özellikle dikkat çekicidir.

Sovyet hükümetinin entelijensiya baskılarının sonucu olarak, Türkiye'de eğitilmiş ve orda kalmış, oraya kaçanların kaderi henüz tam olarak araştırılmamış olup, onları araştırmak iki taraflı bilimsel işbirliği gerektirmektedir. Türkiye'deki devlet arşivlerinde çalışmak, o zamanda yayınlanmış olan gazete ve dergileri incelemek neticesinde farklı sebeplerle orda kalan öğrencilerimiz ve göçmenlerimiz hakkında yeni bilgiler bulabiliriz. Dahası, bu günlerde ve gecelerde Türkiye'de yaşayan eski öğrencilerimiz ve göçmenlerimizin çocukları da bu isteğimize ulaşmak için yakından yardımcı olacakları şüphesiz.

35 Hayitov Ş va b. *Buhoro Halk Sovet Respublikası: iqtisodiyot, ictimoiy siyosat, madaniy hayot*. Buhoro: "Buhoro" nashiyoti, 2005. s. 118.

Kaynaklar

Ayniy S. *Buxoro inqilobi tarihi uqun materiallar*. Moskva: SSSR xalklarining markaziy nashriyoti, 1926. s. 84.

Buhoro ahbori, № 158, (1923 yıl 18 aprel).

Dolimov U. Turkistonda cadid maktablari. Toşkent: Universitet, 2006. s. 68-69.

Eltar. İstanbulda Turkiston kuni. Yoş Turkiston, № 12, (1930), s. 32.

Hayitov Ş. Özbek muhocirligi tarhi. Toşkent: "Abu matbuot-konsalt", 2008. s. 52-54.

Hayitov Ş va b. Buhoro Halk Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ictimoiy siyosat, madaniy hayot. Buhoro: "Buhoro" nashriyoti, 2005. s. 118.

İrisov A. Vatan mehri. "Guliston" jurnali, № 4, 1995. s. 45.

M. Kori. *Camiyat kanday oqilur?* "Sadoyi Turkiston", (1914 yıl 14 iyun).

"Oyna" (1914-1915 y). (Naşrga tayyorlovçilar: Naim Norkulov, Kamoliddin Rabbimov). Toşkent: Akademiya, 2001. s. 70-71.

Özbekiston Respublikasi Davlat Arxivi (ÖzRMDA), I-3 fond, 1-röyxat, 1168-yiğmacıld, 165-varak.

ÖzRMDA, I-461, 1-röyxat, 1919-yiğmacıld, 12, 17-20 varaklar.

ÖzRMDA, I-2 fond, 1-röyxat, 285-yiğmacıld, 11-varak.

ÖzRMDA, I-461 fond, 1-röyxat, 949-yiğmacıld, 19-20-varaklar.

ÖzRMDA, I-3 fond, 1-röyxat, 1166-yiğmacıld, 199-varak.

Prof. Dr. A. Andican. *Turkistan Mucadelesi*. - Istanbul, 2003. s. 308.

Racabov K. *Yoş turklar*. Özbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom 3. - Toşkent: ÖzME nashriyoti, 2002. s. 498.

Racabov K. *Tarbiyai atfol*. Özbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-cild. - Toşkent: ÖzME nashriyoti, 2004. s. 271.

Racabov K. *XX asr boşlarında Turkiston yoşlari*. Hukuk va burç, № 1, (2008), s. 42;

Racabov K. *Yoş buhoroliklar*. "Buhoro mavclari", № 2, (2005), s. 26.

Racabov K., Hayitov Ş. *Osman Hoca*. Taşkent: Abu matbuot-konsalt, 2001. s. 22, 24.

Said Mubaşırhon Kosoniy. *Xotralar*. “Dunyo” jurnali. Nişona soni, (1993), s. 29.

Tohir Kahhor. *Hur Turkiston uchun*. Toşkent: “Chölpon”, 1994. s. 29.

Turkiyada Buhoro talabaları. “Buhoro ahborı”, № 76, (1922 yıl 27 mart).

Usmonli turklarning bu kungi holi. “Buhoro ahborı”, № 122, (1922 yıl 31 dekabr).

Zaki Validi Töğon. *Bugungi turk eli. Turkiston va uning yangı tarıhi*. 2-boski. İstanbul, 1981. s. 354.